

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Ėjimas per Uteną Basanavičiaus gatve

2012-08-29

ŽURNALAS: METAI

TEMA: Lietuvos miestai

AUTORIUS: Stepas Eitminavičius

DATA: 2012-08

Ėjimas per Uteną Basanavičiaus gatve

Stepas Eitminavičius

Pirmas stabtelėjimas: esame prie pašto stoties komplekso – prie seniausių mūsų mūrinių pastatų (1830–1835). Pirmiausia atidžiai apsižvalgykime. Eisime Jono Basanavičiaus gatve, arba Sankt Peterburgo–Varšuvos traktu. Šalia Rapolo Šaltenio pagrindinė mokykla (labiau žinoma kaip 2-oji vidurinė mokykla). Iškart prisimename mokytoją, rašytoją Rapolą Šaltenį, kuris čia dirbo, prisimename rašytojus Saulių Šaltenį, Ireną Gansiniauskaitę, Vytautą Račicką, Reginą Katinaitę-Lumpickienę, Alvydą Katiną, kurie čia mokėsi. Dabar belieka žvilgtelti į Molėtų gatvę – jei pamirštume kokį faktą, užbėgtume pas Danguolę Jonaitienę pasiklausti, nes ji viską ar beveik viską apie Utenos istoriją žino.

Nusišypsokime ir įsivaizduokime: iš 1843 metų tolimos pamatytume Honore de Balzacą, važiuojantį į Peterburgą pas savo mylimąją Eveliną Hanską, iš 1858-ųjų – keliaujantį Antaną Baranauską, 1893 m. Utena mums parodytų dailininką Ilją Repiną. Dabar senajame pašte – dailės mokykla, o jos direktorius Jonas Pleckevičius, parašęs knygų apie traktą, – patikimas gidas.

Maloni staigmena: nuo senojo iki naujojo pašto Utena pasipuošusi skulptūromis, skirtomis trakto istorijai prisiminti. Pavaikštinėkime... Kęstučio Musteikio skulptūra „Atrask savo laimę“, o ten Jono Šimonėlio „Atgimimas“... Kas atsitiko? Supratau – jūs vos neišsitiesėt! Taip, užkliuvote už senojo trakto laikų dekoru elementais išmargintos šaligatvio juostos – Kazio Venclovo „Kelio“.

Antras stabtelėjimas prie Maironio gatvės: ant kalvos Utenos kolegija ir gražusis klevas (rašau įvardžiutuota forma, nes pažįstu daug romantiškų uteniškių, kuriems jis labai svarbus). Kolegija, klevas... Jūs nekantriai imate klausinėti, kaip atsirado įdomi akmenų kompozicija. Tiesą pasakius, ne kompozicija, o avangardinė Vlodo Urbanavičiaus skulptūra „Vaivorykštė“. Jums nematant išsitraukiau iš kišenės lapelį ir

dabar drąsiau galiu aiškinti: sveria per 3 tonas, prilaikoma 4,5 t metalo stipinų. Suskaičiuokime, kiek akmenų suverta. Gal 84. Tai mūsų regiono bendruomenės fondo dovana miestui. Akmenis suvežė iš įvairių rajono kaimų – taip išlaikoma bendrumo idėja.

Pažiūrėkit: kol rimtų rimčiausiai kalbu, kelios viešnios atsiskyrė, perėjo gatvę ir nusileidusios prie upės ėmė klykauti. Jos pamatė neįprastą skulptūrą – Arvydo Ališankos „Belaukiant kelionės“. Mat į akmenį galima įlįsti ir medituoti. Man labai patinka dar vienas tokio stiliaus kūrinys – Henriko Orakausko „(Iš)keliaujantis rugių laukas“, bet dabar skulptūra Utenio aikštėje. Savarankiškai nueisite... Įsižiūrėkite į tuos du pastatus – bet apie juos vėliau.

Trečias stabtelėjimas prie visai netoli esančio Boleslovo Plungės paminklo Jonui Basanavičiui (1934). Prisimenu: ir anoje epochoje ne vienas menininkas, atvykęs pas mus koncertuoti ar susitikti su gerbėjais, gautas gėles padėdavo būtent prie šio paminklo. Dėmesio – dabar apie tuos du pastatus. Vienas – Maironio gatvėje įsikūrusi Antano ir Motiejaus Miškinių biblioteka: moderni, bene gražiausia Lietuvoje. O kokių renginių čia būna – nemanau, kad prastesnių nei Vilniuje. Bet kol aš taip aikšcioju, jūs imate klausinėti apie bibliotekos kaimyną – Šaulių namus. Priminsiu kelias istorijas, kurių patikimumą įvairiai tikrinamės. Ne vienas, mintimis sugriždamas į savo jaunystę, atsidusdavo prisiminęs pasimatymų vietą prie Smetonos ažuolo. Taip, ažuolas tikrai auga ir labai gražus. Bet... ne visi tiki, kad pasodino Prezidentas. Vytautas Petronis tvirtina, kad tikrai atsimena, jog sodino Jo Ekscelencija. Šį faktą patvirtina ir Danguolė Jonaitienė (jai tada buvo aštuoneri). Istorikai abejoja: taip, anų metų spauda rašė, kad Prezidentas buvo Utenoje, bet apie ažuoliuko sodinimą nutyli. Kitas faktas, kuris mane domino, – kurioj mūsų miesto vietoj 1941 m. sausį kalbėjo Salomėja Nėris. Remiuosi Antano Venclovos knyga „Jaunystės atradimas“: „Lietuvių liaudis savo poetę iškelė kandidate į deputatus, renkant TSRS Aukščiausiosios Tarybos Sąjungos Tarybą. Iš to laiko man liko atsiminimas, kaip mudu su Nėrim 1941 m. sausio pradžioje dalyvavome rinkiminiame mitinge Utenoje.“ Mokytojas Vytautas Petronis: „Iš Šaulių namų balkono kalbėjo, atsimenu, man krito į akis jos nedidelis ūgis; kai buvo kažkas giedama – himnas ar „Internacionalas“, vienas žmogus iškelė kumštį...“ Kai susiduriame su praeities faktų tikrovės kumščiu ar interpretacijos pagrįstumu, visada apsidžiaugiu, kad rašytojui atsiveria meninės tikrovės platumos (vos nepasakiau „lankos“). Įsivaizduoju: ateity dar bus parašyta daug grožinių kūrinių, dramatišku žvilgsniu aprėpsiančių: Jonas Basanavičius, Antanas Smetona ir Salomėja Nėris. Aš, deja, neparašyčiau – nesugebėčiau.

Ketvirtas stabtelėjimas: kairėje – Aušros gatvė, dešinėje – knygynas. Jei pasuktume į dešinę, šiek tiek aplinkiniu keliu patektume ir į Utenio aikštę. Kam šis nukrypimas? Pasiteisinu: vis įsivaizduoju, kad pro šitą knygyną į savo Nemeikščių kaimą galėjo eiti Alfonsas Nyka-Niliūnas. Dar įsivaizduoju: galėjo eiti drauge su į svečius atvykusi Vytautu Mačerniu. Prisimenu Viktorijos Daujotytės atodūsį: Jono Juškaičio rinkinį „Mėlyna žibutė apšvietė likimą“ įsigijo Utenoje, dar nežinodama, kad pirkto „knygyne toj pačioj gatvėj, kuria kadaise vaikščiojo būsimasis Nyka-Niliūnas...“ Aš jums parodysiu Jono Juškaičio knygą – turiu striukės kišenėje. Dabar neprisimenu, kodėl man, studentui, buvo toks svarbus eilėraštis „Vienintelis laikas“. Tiesą pasakius, aš labiau įsivaizduoju poetą einantį namo kitu keliu – pro bažnyčią. Dėl to anksčiau ir minėjau Utenio aikštę. Ak, kokių gražių renginių ten vyksta! Kartą vietiniai kūrėjai

pakvietė uteniškius į aikštę ir mes atsidūrėme XIX a. mūsų valsčiaus turguje. Tai buvo neįprastas, išpūdingas spektaklis – aukštaičių tarme atgijo įdomiausios istorijos. O personažai personažai: armonikų pardavėjas, turgaus prižiūrėtojas, kaltūnas, žandaras, fokusininkas, knygnešys, strižennaja, samdomi bernai, vaikų suieškotoja, vagišiai, čigonai, vaikai... Kas to reginio nematė, gali skaityti, vartyti leidinį „XIX a. Utenos valsčiaus turgus. Riedėjo dardėjo diližanai...“

Bet atsiprašau: labai užsiplepėjau, o norėjau pasakoti apie Nyką-Niliūną.

Teismo diena. Pro dvaro

Vartus aš ateinu į Uteną. Už upės,

Įkalniui, mane pasiveja bažnyčios

Frontono Mykolas Archangelas.

Ak, Utenio aikštė neįeina į mūsų ekskursijos maršrutą. Bet ji verta nedidelio lanksto.

Įsižiūrėkite į bažnyčią, į garsiausio mūsų krašte kryždirbio Antano Deveikio arkangelą Mykolą. Taip, taip, jau pažįstate iš Nykos-Niliūno eilėraščių. Kur tas kelias, kuriuo galėjo eiti poetas? Parodysiu. O ar galėjo juo pėdinti ar dviračiu lėkti Vytautas Račickas? Manau, kad taip. Galime paskambinti jam – tikrai papasakos.

Penktas stabtelėjimas senosiose kapinėse: čia palaidotas Rapolas Šaltenis, Konstantinas Jasiukaitis, Alfonso Nykos-Niliūno artimieji. Priėjome prie Karolinos Praniauskaitės, pirmosios Lietuvos poetės, menamo kapo. Menamo? Gal ir ne, nes grupė žmonių labai kruopščiai tyrė, kur yra poetės palaidojimo vieta. Unikali giminė: Antanas Baranauskas, Antanas Vienuolis, Rapolas Šaltenis. Manau, būtent Rapolas Šaltenis atskleidė mums dramatišką „Anykščių šilelio“ autoriaus likimą. Kiek žmonių skaitė ar klausėsi pasakojimų apie Antano Baranausko ir Karolinos Praniauskaitės gražiuosius išgyvenimus mąstant apie vienas kitą... Bet mūsų laukia Jono Basanavičiaus gatvė.

Sugrįžus į ketvirtą stabtelėjimą: vakare Aušros gatve prieikite Dauniškio ežerą. Suprasite: nereikia važiuoti į jokių užsienius, nes ir Utenoje yra muzikinis šviečiantis fontanas. Išivaizduoju: kiek eilėraščių gims išgyvenant tas pakylėtas akimirkas stebint formų, spalvų žaismą – visa primena pilis, kalnus, vėduokles... Prie Dauniškio ežero – kultūros centras. Kuo jis savitas? Vyksta liaudiškos muzikos ir tautinių šokių festivalis „Ežerų sietuva“, Lietuvos kaimo kapelų ir liaudies muzikantų šventė „Linksmoji armonika“, trys kolektyvai pripažinti Lietuvoje geriausiais ir apdovanoti „Aukso paukštės“ skulptūrėlėmis: lėlių teatras „Zuikis puikis“, vaikų ir jaunimo šokių ir dainų ansamblis „Vieversa“, „Žaliaduonių“ teatras. O juk dar yra muzikos mokykla – kiek gražių švenčių ten suorganizuojama... O garsioji tarptautinė poezijos šventė... O literatų klubo „Verdenė“ renginiai... Jums įdomu, kiek Utenoje leidžiama laikraščių? Keturi (vienas jų reklaminis), dar kartais pasirodo kraštiečių laikraštis „Indraja“. Girdėjote, kad yra net trys leidyklos? Taip, patvirtinu. Girdėjote, kad net savo radijo stotį turime? Irgi patvirtinu – laidas mūsų miestui ir apylinkėms transliuoja „Utenos Indros“ radijo stotis „IR“. Noriu pasigirti, kad esame išleidę „Utenos krašto enciklopediją“.

Šeštas stabtelėjimas: kairėje Užpalių gatvė. Nors ir aplinkiniu keliu, bet pavažiavę ja, o paskui pasukę kairėn, surastumėte kelią į Vyžuonas. Būtinai apsilankykite Vyžuonėlių dvare. Nustebsite, kokių žmonių jame gyventa. 1879 m. šios žemės už karinius nuopelnus buvo dovanotos Vladimirui Veriovkiniui. Iki šiol sklinda legendos, kad savo žirgui, jį išgelbėjusiam kare, pastatė paminklą. Sūnus buvo Kauno, Vilniaus gubernatoriumi. Dukra Mariana Veriovkina – žymi dailininkė. Laima Laučkaitė monografiją apie ją labai gražiai pavadino: „Ekspresionizmo raitelė“. Mariana ne vieną vasarą yra praleidusi būtent Vyžuonėlių dvare. Išlikęs ir namas, vadintas „dailininkės ateljė“. Esu įsidėmėjęs vieną laiško tėvui sakinį: „Bauginantis dangus, nepaprasta visos gamtos tyła, kontūrų ryškumas tarsi beorėje erdvėje, ir virš viso šito – akinantis žaibas.“ Prisimenu: stoviu tenai ant tilto per Vyžuoną ir skaitau Nijolę Miliauskaitę. Dirglus oras, dirgli poezija, aš taip pat labai dirglus. Pro šalį pravažiuoja traktorius, vairuotojas vis atsigręžia, vis pasižiūri lyg išsigandęs; grįžta, vėl spokso – pabėgau. Bet tas įspūdis liko: man regis, būtent tada labiausiai atsivėrė Nijolės eilėraščiai. Akinamas žaibas.

Taigi neužmirškite nuvažiuoti į Vyžuonas, pastovėti prie Broniaus Radzevičiaus ir Antano Masionio kapų, patylėti Rašytojų kalnelyje, aplankyti Algirdo Indrašiaus sodybos-muziejaus.

O jei Užpalių gatve vyksite tiesiai, pamatysite Sudeikius. Bažnyčios šventoriuje palaidotas poetas („Leiskit į Tėvynę“ autorius), labai įdomi asmenybė – Juozas Šnapštys-Margalis. Vėl įsivaizduoju: ateity apie jį bus parašyta įdomių knygų. Galbūt jūsų vaikai tai padarys...

Paskutinis stabtelėjimas: esame prie turgaus; norėjau apibendrinti ekskursiją būtent čia. Jeigu važiuosite tiesiai, tai už Daugailių sukite į dešinę ir atrasite Juknėnus, o ten – Antano ir Motiejaus Miškinų literatūrinę-etnografinę sodybą. O gal jūs kada nors tapsite Antano Miškinio literatūrinės premijos laureatais?

Jeigu namo, į Vilnių, grįšite per Kauną, Leliūnuose užsukite į Vytauto Valiušio keramikos muziejų – jis toks vienintelis visose Baltijos šalyse, įtrauktas į Europos keramikos muziejų katalogą. Namo nevažiuosite, nes norite prie Dauniškio ežero pasigrožėti muzikiniu šviečiančiu fontanu? Išmintingai sugalvojote, tiktai kelionėje po mūsų kraštą nušvitusius savo kūrinis palikite Utenai. Ir dar: suskaičiuokite gražiajame Vyžuonos parke esančius tiltus. Jei nesuklysite, laukia prizas.

Kur aš gyvenu? Kitoje pusėje, prie Utenėlės. Stebiu ją iš savo balkono, pasišneku ir susišneku. Jau labai seniai supratau, kad upelė leidžia man kalbėtis su Broniumi Radzevičiumi – mat Utenėlė įteka į Vyžuoną, o Vyžuona teka per „Priešaušrio vieškelių“ autoriaus žemę. Man gera gyventi šiame mieste. Visiškai patenkina tai, kas šalia manęs, aplink mane vyksta, – svarbiausia, kad tai netrukdo buvimui savy. O netrukdo. Turiu daug laiko mąstyti.

